

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

УДК 930.9.943.7.086

ВЕГЕШ Микола Миколайович

**ЗАКАРПАТТЯ В КОНТЕКСТІ
ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ
ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ
НАПЕРЕДОДНІ
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

07.00.02 — Всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Київ — 1998

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі політології Ужгородського державного університету

Науковий консультант - доктор історичних наук,
старший науковий співробітник
ВІДНЯНСЬКИЙ Стенан Васильович,
завідувач відділом всесвітньої
історії та міжнародних відносин Інституту
історії України НАН України

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки України
КУЛЬЧИЦЬКИЙ Станіслав Владиславович,
заступник директора Інституту історії
України НАН України

доктор історичних наук, професор
КОРОЛЬ Іван Федорович,
професор кафедри нової і новітньої історії
та історіографії Ужгородського державного
університету

доктор історичних наук
ТРОЩИНСЬКИЙ Володимир Павлович,
головний науковий співробітник
Інституту соціології НАН України

Провідна установа - Чернівецький державний університет
ім. Ю. Федьковича, кафедра історії народів
Східної Європи

Захист відбудеться "25" вересня 1998 року о 10 год. на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 50.17.01 в Інституті історії України НАН
України за адресою: 252001, м. Київ - 1, вул. М. Грушевського, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту історії України
НАН України (м. Київ - 1, вул. М. Грушевського, 4).

Автореферат розіслано "25" серпня 1998 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради
доктор історичних наук

Н. А. ШИП

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Становище Закарпаття напередодні другої світової війни необхідно розцінювати в двох площинах: як суб'єкт політичних процесів, що відбувалися наприкінці 30-х років у Центральній Європі, і як один з етапів боротьби українського народу за відновлення власної державності, враховуючи при цьому той факт, що мова йде про окрему частину українських земель.

Утворення Карпато-української держави - результат багаторічної діяльності українських патріотичних сил у всіх сферах суспільно-політичного життя. Однак, не можемо не вказати, що короткочасне існування автономного, а згодом самостійного Закарпаття (Підкарпатська Русь, Карпатська Україна) співпало з гострою політичною кризою в Центральній Європі, яка мала місце напередодні другої світової війни. Закономірно, що міжнародний фактор робив свій відбиток на суспільно-політичні процеси, які відбувалися в Європі взагалі, Чехословаччині та Закарпатті - складовій її частині, зокрема. Незважаючи на складність тогочасної міжнародної обстановки, Закарпаття виборолло автономні права й будувало свою державність у союзі з чехами і словаками.

З'ясування цих, та деяких інших проблем, об'єктивне і всебічне вивчення місця і ролі Закарпаття в контексті центрально-європейської політичної кризи напередодні другої світової війни заслуговує спеціального дослідження. Віддаючи належне авторам змістовних праць з історії Закарпаття, необхідно констатувати, що з'явилася величезна кількість публікацій, які не тільки грішать фактичними помилками, але й заповнізованістю, що нерідко призводить до спотворення загального історичного процесу і місця в ньому Закарпаття. Вперше введені до наукового обігу документи дозволяють по-новому подивитися на події піввікової давності, переосмислити попередні оцінки, повернути із забуття десятки імен.

Актуальність темв. Двадцятирічне перебування в складі демократичної Чехословацької республіки створило оптимальні умови для різнобічного національно-культурного розвитку Закарпаття, хоча не варто його ідеалізувати. Завдяки активній діяльності українських партій, товариств, окремих громадсько-культурних діячів поступово зростала національна свідомість краю, які, фактично, пройшли своєрідну еволюцію від угорських русинів до закарпатських українців, самоусвідомлення своєї ідентичності, до ідеї політичної єдності з усім українським народом.

Ставлення Чехословаччини до Закарпаття й української проблеми загалом суттєво відрізнялося від політики щодо української ідеї інших країн Європи, перш за все Польщі. Цей факт, безперечно, сприяв у проведенні А. Волошином чіткого українського курсу, хоча й з орієнтацією

на покровительство Німеччини, а автономні уряди Закарпаття одержували всебічну підтримку з боку українців Східної Галичини, європейських країн. США і Канади, які бачили в автономній державі зародок майбутньої соборної України. З'ясування цієї проблеми має незаперечне науково-пізнавальне значення. Невелика гілка українського народу, одержавши матеріальну і моральну підтримку української діаспори, викликавши здивування в цілому світі, здобула можливість в певній мірі проводити власну внутрішню і зовнішню політику, наслідком якої була спроба формування української державності. Такої можливості не мали українці, які знаходилися під тоталітарним режимом в СРСР, у складі Польщі та Румунії.

Актуальність даного дослідження полягає також у необхідності розвінчування тверджень сучасних теоретиків неорусинства, які ставлять під сумнів належність краю до України. Вони всіляко заперечують закономірність політичних процесів, що мали тут місце в 1918 -1919 рр. і, особливо, наприкінці 30-х років, роблять спробу довести, що ідея самостійності Карпатської України була привнесена на Закарпаття ззовні, зокрема з Галичини. Використані автором джерельні матеріали ряду вітчизняних і зарубіжних архівів аргументовано доводять всю безпідставність і псевдонауковість таких сепаратистських тлумачень. Вони, навпаки, переконують, що Карпатська Україна була творінням місцевих чинників, хоча на неї мали вплив ряд міжнародних і внутрішніх факторів.

Предметом наукового дослідження є вивчення і аналіз міжнародного становища Закарпаття, його політичного і культурного розвитку напередодні другої світової війни. На основі численних архівних і опублікованих джерел вперше в історіографії робиться спроба комплексного дослідження всієї сукупності вищезазначених проблем.

Хронологічні межі роботи охоплюють період від вересня-жовтня 1938р., коли політичні сили Закарпаття активізували свою діяльність в боротьбі за автономні права і незабаром їх здобули, до кінця березня 1939 р. — проголошення незалежності Карпатської України та початкового періоду окупації краю військами ґортистської Угорщини. Для того, щоб простежити закономірність і систематичність тих чи інших процесів (діяльність угорської іреденти* в Закарпатті), робиться екскурс в минуле. Це стосується також емігрантської діяльності А.Волошина та окремих членів його уряду після окупації краю. Такий відхід від хронологічних рамок дослідження робиться виключно для того, щоб прослідкувати еволюцію поглядів закарпатських політичних діячів після поразки визвольних змагань 1938-1939 рр.

* Іредента (італ. *iredenta*) — невизволена (земля). Йдеться про рух за приєднання територій з переважною більшістю угорського населення, які не ввійшли до складу Угорщини.

Незважаючи на незначний відрізок часу, який аналізується в дослідженні, саме наприкінці 30-х років у Закарпатті відбувалися події, що зробили величезний резонанс далеко за його межами. У 1938–1939 рр. український народ Закарпаття в черговий раз переконався, що тільки незалежна Україна може бути гарантом безпеки краю. Виходячи з цього, незаперечним буде твердження, що існування Карпатської України як автономної, а згодом і незалежної держави, прискорило процес возз'єднання всіх українських земель в єдиному державному механізмі.

Об'єктом дослідження є документи політичних нарад Українського Національного Об'єднання, стенограми засідань міністерств Підкарпатської Русі-Карпатської України, договори автономних урядів краю з Німеччиною, Румунією, Угорщиною, переписка уряду А. Волошина з представництвом Карпатської України в Празі, договір, підписаний емігрантським урядом А. Волошина з керівництвом Проводу Українських Націоналістів у Венеції (Італія), документи з архівних фондів України, Росії, Угорщини, Чехії, Румунії тощо.

Об'єктами вивчення і наукового аналізу дисертації є кілька взаємопов'язаних складових обраної теми, які дозволяють розглянути проблему в комплексі:

- 1) міжнародне становище краю наприкінці 30-х років, участь автономних урядів А. Бродія та А. Волошина в підписанні договорів з Німеччиною, Румунією, Угорщиною;
- 2) вплив зовнішньополітичного фактору на внутрішньополітичний і культурний розвиток Закарпаття;
- 3) еволюція державно-правового статусу Закарпаття.

Методологічну основу дисертації складають принципи історизму, які дозволяють об'єктивно підійти до вивчення суспільних процесів, подій і фактів. В роботі використано аналітичний, порівняльний, системний і конкретно-історичний методи. Поряд з ними паралельно застосовуються якісні та кількісні методи аналізу. Дане дослідження є багатоплановим, яке переплітається з цілим рядом конкретних дисциплін, зокрема, історією міжнародних відносин, політологією, культурологією, правознавством і журналістикою.

Головна мета дисертації. Дисертація ставить своєю метою об'єктивно, в комплексі дослідити процес суспільно-політичного і національно-культурного розвитку Закарпаття напередодні другої світової війни. Для її досягнення автор намагався розв'язати ряд конкретних завдань:

- проаналізувати внесок вітчизняних і зарубіжних істориків у дослідження різноманітних проблем історії Закарпаття наприкінці 30-х років,

наголосити на питаннях, які вченими недостатньо вивчені, або перекручувались та фальсифікувались;

- зробити критичний аналіз мемуарної літератури про Карпатську Україну;

- окреслити міжнародне становище Закарпаття – складової частини Чехословаччини, акцентуючи увагу на його взаємовідносинах з Німеччиною, Угорщиною, Польщею, Румунією, Югославією та іншими державами, висвітлити “закарпатську проблему” під час роботи конференцій у Мюнхені і Комарно та Віденському арбітражі (1938 р.);

- уточнити мотивацію орієнтації автономних урядів краю на Німеччину, з’ясувавши еволюцію зовнішньополітичного курсу Третього Рейху щодо Закарпаття;

- показати роль організацій української діаспори в підтримці національно-визвольних змагань закарпатських українців у 1938-1939 рр.;

- показати значення і роль культурно-просвітницької праці автономних урядів, перш за все кабінету А. Волошина, в національно-культурному відродженні закарпатських українців, висвітлити розвиток освіти, науки, літератури, театру та ряду інших культурних чинників, з’ясувати роль українських емігрантів у національно-культурному відродженні краю;

- простежити релігійні відносини у Карпатській Україні зокрема і Закарпатті взагалі;

- дослідити вплив зовнішньополітичного фактору на внутрішньополітичне становище Закарпаття;

- визначити мету і напрями політики автономних урядів Закарпаття в національному питанні;

- охарактеризувати демократичні процеси в краї, аргументувати причини відходу уряду А.Волошина від демократії та встановлення авторитарного режиму;

- дати оцінку збройних сил Карпатської України – ОНОКС, з’ясувати питання їх кількісного складу, озброєння, показати роль ОУН в утворенні січових загонів;

- показати еволюцію державно-правового статусу краю (Підкарпатська Русь – автономна держава в складі Чехословаччини, Підкарпатська Русь (Карпатська Україна) – складова частина федеративної Чехо-Словацької республіки, Карпатська Україна – незалежна держава), висвітлити державно-правову діяльність уряду А.Волошина;

- простежити діяльність уряду Карпатської України в екзилі, акцентуючи увагу на дипломатичних стосунках з Німеччиною та Проводом Українських Націоналістів (ПУН);

- всебічно розширити фактографічну і джерельну базу дослідження історії Карпатської України і запропонувати ряд нових підходів і напрямів їх подальшого всебічного вивчення;

- виходячи з наукового узагальнення досліджуваного матеріалу, зробити висновки і сформулювати пропозиції та рекомендації по дальшому вивченню історії українських визвольних змагань у ХХ ст.

Джерельна база дисертації. Використавши здобутки історичної науки з досліджуваної проблеми, автор вважав одним із важливіших своїх завдань пошук, виявлення і введення у науковий обіг нових архівних джерел. Зокрема ним опрацьовані документи, які зберігаються в Державному архіві Закарпатської області (ДАЗО) в м. Ужгороді та Берегові, Центральному державному Історичному архіві у Львові (ЦДІА у Львові), Центральному архіві Міністерства державної безпеки Росії в Москві (ЦАМДБ Росії), особистих архівах закарпатського священика Ф.Горвата і члена ревізійної комісії УНО М.Бандусяка, архіві Міністерства закордонних справ Чеської республіки (AMZV) і військово-історичному архіві Чеської республіки (VNA) в Празі, Державному архіві Угорщини (OL) та військово-історичному архіві Угорщини (HL) в Будапешті, архівах м. Клуж і Бая Маре (Arhivele Ciuj-Napoca M.J.; Arhivele statulni Baia-Mare) в Румунії.

Найбільший науковий інтерес для нас складали фонди ДАЗО. Особлива історико-пізнавальна цінність міститься у третьому фонді під назвою "Президія уряду Карпатської України". Це сотні документів про внутрішньополітичну діяльність уряду Карпатської України, різноманітні розпорядження, директиви, постанови і звернення, а також матеріали 17-го фонду "Президія Міністерства внутрішніх справ Карпатської України", що досі вивчалися лише частково. Їхній аналіз дає можливість з'ясувати такі складні питання, як діяльність угорської іреденти, відносини між чехословацьким і українським урядами тощо. У фонді 1148 під назвою "Центральна Рада в Хусті" особливу цінність являє собою справа №2, в якій міститься доповідна записка М.Бандусяка про спробу державного перевороту з метою скинення уряду А.Волошина.

У другому фонді "Президія крайового управління і Президія земського уряду Підкарпатської Русі (1928-1938)", фонді 4с/18 "Міністерство внутрішніх справ Карпатської України", фонді 14 "Народна Рада Закарпатської України", фонді 63 "Цивільне управління Підкарпатської Русі" містяться цікаві матеріали про діяльність угорських агентів на території Закарпаття, численні угорські та польські листівки, в яких місцеве населення закликалось до збройної боротьби проти законного українського уряду тощо. У 72-му фонді зберігаються матеріали, які дозволяють простежити участь

членів товариства “Просвіта” в розбудові Карпатської України.

Цінним джерелом для дослідження громадсько-політичних відносин між політичними організаціями Східної Галичини і Закарпаття є матеріали 205 фонду “Прокурор Апеляційного суду у Львові” ЦДІА у Львові. В них йдеться про масові нелегальні переходи польсько-чехословацького кордону українцями Східної Галичини та про судові процеси над перебіжчиками. Використані автором документи допомагають краще з’ясувати роль ОУН в організації та керівництві нелегальними переходами.

У фонді Н-17681 ЦАМДБ Росії в Москві міститься “Особова справа А.І.Волошина”, з якої почерпнуто цікаві і маловідомі факти про політичну діяльність А.Волошина в 1938-1939 рр. Президенту Карпатської України доводилось відповідати на численні запитання слідчого МДБ СРСР майора Вайндорфа. Перший допит був проведений 22 травня, наступні - 24 травня, 5, 9,12,14,19 і 20 червня 1945 р. Понад стосторінкова “Особова справа А.І.Волошина” дала змогу з’ясувати такі дискусійні питання, як мотиви орієнтації уряду Карпатської України на Німеччину, відносини між політичними силами Закарпаття і ОУН, часткову зміну орієнтації А.Волошина та членів його кабінету після окупації краю Угорщиною. А.Волошин детально описав хід переговорів з керівництвом ПУНУ у Венеції (Італія) 21 липня 1939р. Ці матеріали значно уточнили наші попередні висновки.

У дослідженні використані ксерокопії та мікрофільми документів 3-го фонду АМЗУ, одиниці зберігання (картони): 606, 620 – політичні справи; 642 – антидержавна агітація проти ЧСР; 655 – партії в ЧСР (1921–1939). В цих документах містяться важливі дані про політичну ситуацію в Чехословаччині і на території Закарпаття, міждержавні стосунки ЧСР з Угорщиною, Польщею, Румунією. Згадані архівні фонди характеризують політичні організації, що симпатизували Угорщині, висвітлюють діяльність українських емігрантських організацій, аналізують окремих політичних діячів краю. Цікавими у цьому плані видаються справи про античеську і антиукраїнську діяльність польських та угорських терористів, угорську іреденту в Закарпатті. Немаловажне значення мають також матеріали про роль українського населення Східної Галичини у становленні та розвитку Карпатської України.

Документи ВНА в Празі, зокрема, картони 24 – “Справа про останні події”, 23 – “Головний штаб армії” — проливають світло на рівень військової підготовки збройних сил Чехословаччини до захисту кордонів країни, про оборонні бої 14-18 березня 1939 р. Вони яскраво свідчать, що чехословацька армія мала всі можливості до відбиття нападу ворога, однак планомірно відступала, виконуючи наказ генерала Л.Прхали про евакуацію. У названих

картонах наводяться сотні свідчень про збройні сутички між чехословацькими прикордонниками та угорськими терористами. Документи ВНА висвітлюють відносини між закарпатськими націоналістами та керівництвом Німеччини. Особливої уваги заслуговують матеріали справи “Німеччина”, які доводять, що вже з листопада 1938 р. встановилися тісні стосунки між керівництвом Карпатської Січі та німецькими службами безпеки. Карпатська Січ систематично проходила вишкіл в Німеччині, а група січовиків готувалася до ведення активних бойових дій на боці Німеччини проти Польщі.

Важливі фактичні дані про підготовку нападу Угорщини на Закарпаття знаходяться у фондах НЛ. Це, зокрема, щоденні записи угорських офіцерів про сам хід наступу, бої з чехословацькими військами та карпатськими січовиками, різноманітні військові оперативні плани. Неабиякий інтерес викликають доповідні записки угорських агентів “Коффи”, “Т” та інших про національно-визвольний рух в Закарпатті, інформативні повідомлення про діяльність “неблагонадійних” політичних діячів краю. У фондах НЛ знаходяться поіменні списки “ворогів святостефанської корони”, які після захоплення Закарпаття повинні були бути репресовані. Угорські архівні документи аргументовано доводять, що гортисти заздалегідь готувалися до репресивних дій та масових розстрілів. Це нам дає підставу переглянути висновки деяких істориків, що, нібито, репресії були викликані опором проти агресора з боку карпатських січовиків. Сотні свідчень про діяльність угорської іреденти містяться у фондах ОЛ в Будапешті. Окремі справи, віднайдені автором в румунських архівах Клужа і Бая Маре, переконують, що угорські терористи не менш активно діяли в румунських селах Закарпаття (“Залізна гвардія”, загони Геяша), що змушувало місцеве населення втікати на територію Румунії.

До джерельної бази дисертації увійшли публікації документів і матеріалів (Венгрия и вторая мировая война: Секретные дипломатические документы по истории кануна и периода войны. – М.: Наука, 1962; Документы и материалы кануна второй мировой войны. – Т. 1. Ноябрь 1937 – декабрь 1938 г. Из Архива Министерства Иностранных Дел Германии. – М.: Политиздат, 1981; Т. 2. Январь – август 1939 г. – М.: Политиздат, 1981; Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений Т. 3 (Июнь 1934 г. – март 1939 г.). – М.: Наука, 1978; Документы по истории Мюнхенского сговора. 1937–1939. – М.: Политиздат, 1979; Новые документы по истории Мюнхена. – М.: Наука, 1958.). Хоча переважна їх більшість видана за роки радянської влади, проте до них увійшли оригінальні документи, які проливають світло на зовнішньополітичну діяльність Німеччини, Польщі, Румунії, Угорщини, Італії, Югославії відносно Чехословаччини і Закарпаття.

Окремі аспекти внутрішньополітичного життя краю наприкінці 30-х років відображені у збірниках документів, підготовлених вченими Ужгородського державного університету (Документи свідчать. – Ужгород: Карпати, 1985; Шляхом Жовтня. - Т. IV. 1934-1938. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною. – Ужгород: Карпати, 1964; Т.У. 1938-1944. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною. – Ужгород, 1967.), В останні роки з'явилися збірки документальних матеріалів з досліджуваної теми, які дозволяють по-новому подивитися на різні сторони суспільно-політичного життя Закарпаття напередодні другої світової війни (Культурне життя в Україні. Західні землі: Документи і матеріали.-Т. 1. 1939-1953. - К.: Наукова думка, 1995; Літопис Нескореної України: Документи, матеріали, спогади. - Книга 1. - Львів, 1993.). Заслужують на увагу збірники документів про зовнішньополітичну діяльність Угорщини, видані угорськими істориками. В них міститься значний фактичний матеріал про шпигунську діяльність А.Бродія, польсько-угорські терористичні акції проти Закарпаття, ставлення Німеччини до краю, підготовку гортистів до вторгнення та окупацію ними усього Закарпаття. Окремого розгляду заслуговує щоденник відомого українського письменника і активного учасника подій 1938-1939 рр. В.Гренджі-Донського "Щастя і горе Карпатської України" (Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник/Твори Василя Гренджі-Донського. - Т. VII. - Вашингтон: Карпатський Союз, 1987.). Він складається з двох великих за обсягом розділів, які доповнюють один одного. У першому - "З великих днів Карпатської України" – описані події з 7 жовтня 1938 р., коли політичні сили краю виборили автономні права, до 15 березня 1939 р., коли завершив свою роботу Сойм Карпатської України, який проголосив незалежність і обрав президентом А.Волошина. Автор у першому розділі щоденника детально описав прихід до влади А.Бродія, його арешт і призначення прем'єр-міністром А.Волошина, соціально-економічну і політичну діяльність автономних урядів. На сторінках цього розділу вміщено великий фактичний матеріал про напади угорських і польських терористів, антиукраїнську діяльність проугорської "п'ятої колонії". В.Гренджа-Донський не замовчує також конфлікти, які виникали в українському таборі. Другий розділ щоденника - "Під чоботом окупанта" - присвячений трагедії Карпатської України та її захисників. Його хронологічні рамки охоплюють період з 15 березня до кінця серпня 1939 р., коли В.Гренджа-Донський емігрував до Словаччини. Цей розділ, фактично, обвинувачує звірства угорських гонведів та терористів над місцевим населенням. Неабияку цінність становить додаток до щоденника, в якому поміщено список загиблих січовиків. Він нараховує 116 чоловік.

Архівні та опубліковані документи доповнюються матеріалами закарпатської та галицької періодики - цінним джерелом у висвітленні суспільно-політичного та культурного становища Карпатської України досліджуваного періоду. На шпальтах урядової газети "Нова свобода" видрукований великий фактичний матеріал про стан розвитку промисловості, сільського господарства, торгівлі та фінансів щойноствореної держави. У численних статтях, репортажах, повідомленнях йдеться про внутрішньополітичне становище країни: виникнення і діяльність Карпатської Січі, руйнівні дії угорських і польських терористів, діяльність угорської іреденти тощо. "Нова свобода" постійно повідомляла своїх читачів про фінансову і моральну підтримку Закарпаття з боку діаспори. Матеріали та повідомлення "Нової свободи" суттєво доповнює "Карпато-Українська Свобода", яка видавалася в Празі.

Міжнародне, політичне і культурно-духовне становище Закарпаття знайшло всебічне висвітлення на сторінках періодичних видань Східної Галичини. Галицькі газети і журнали "Діло", "Нова зоря", "Літопис Червоної Калини", "Свобода", "Жіноча воля", "Жіноча доля", "Авангард", "Українське юнацтво" та ряд інших виступали активними літописцями Закарпаття. Повідомлення, статті, репортажі та коментарі галицьких журналістів знайомили українське населення Східної Галичини з політикою великих європейських країн по відношенню до Закарпаття. Галицька періодика однозначно засудила територіальні претензії Угорщини та Польщі стосовно краю. Вона підтримала орієнтацію А.Волошина на Німеччину.

Майже вся європейська преса кінця 30-х років прихильно ставилася до Карпатської України. Статті й повідомлення про розвиток політичних подій у краї опублікували друковані органи Великобританії, Франції, Італії, Югославії, Румунії, Ірландії, Швеції, Німеччини. Виняток становить угорська і польська періодика. В угорських і польських виданнях чи не найбільше дезінформативного матеріалу. "Нова свобода" постійно давала свої пояснення з цього приводу.

Наукова новизна і теоретичне значення дисертації визначаються тим, що дисертант вперше у вітчизняній історичній науці на основі всебічного вивчення і критичного аналізу наукової літератури, мемуарів та використання значної кількості оригінальних джерельних документів, відшуканих у архівах України, Росії, Угорщини, Чехії та Румунії, зробив спробу узагальнюючого дослідження місця і ролі Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні другої світової війни. Такий комплексний аналіз поєднується із з'ясуванням цілого ряду конкретних проблем, які або зовсім не вивчалися, досліджувалися фрагментарно, або взагалі перекручувались і фальсифікувались.

У дослідженні вперше зроблено ґрунтовний аналіз вітчизняної і зарубіжної історіографії теми та ряд важливих узагальнень, висновків і оцінок, запропоновано нові підходи і напрями подальшого вивчення проблеми. Опрацювання нових архівних джерел змусило автора відмовитися від цілого ряду висновків і положень, прихильником яких він був до цього часу.

Автор, вводячи до наукового обігу цілу низку джерел, вперше висвітлює історію Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні другої світової війни, акцентуючи увагу на взаємовідносинах уряду А.Волошина з багатьма українськими демократичними організаціями діаспори, доводячи, що події 1938-1939 рр. у краї справили величезний резонанс на українську проблему взагалі і сприяли зростанню української свідомості серед населення Закарпаття.

Якщо в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних істориків робиться акцент на з'ясуванні перш за все зовнішньополітичного становища Закарпаття наприкінці 30-х років, то дисертант зробив спробу ґрунтовно висвітлити також внутрішньополітичний та культурно-національний розвиток Закарпаття. Ми надаємо пріоритетного значення вивченню таких конкретних питань, як "релігійні відносини у Карпатській Україні", "державно-правовий статус Закарпаття", "уряд Карпатської України і проблема вирішення національного питання" тощо. В роботі практично вперше здійснено глибокий аналіз поглядів А.Волошина - президента Карпатської України, який пройшов шлях від політичного діяча прочехословацької орієнтації до прихильника соборності всіх українських земель.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що вирішення в комплексі важливої наукової проблеми дає можливість заповнити суттєву прогалину в історії України, дозволяє по-новому підійти до розв'язання низки проблем вітчизняної історії. Наведені матеріали можуть бути використані в навчальному процесі, зокрема, при вивченні курсу історії України, Чехословаччини, міжнародних відносин, у відповідних спецкурсах з українознавства та історичного краєзнавства. Крім того, результати наукової роботи з даної теми використані при підготовці колективної монографії "Нариси історії Закарпаття" (Т.2. — Ужгород, 1995) та "Малого словника історії України" (К., 1997).

Апробація дослідження. Основні результати даного дослідження викладалися автором на більш ніж двадцяти міжнародних, республіканських, міжрегіональних конференціях, зокрема на міжнародній науково-практичній конференції "Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування: Історія і сучасність" (Рівне, 1993), міжнародній науковій конференції "Українські Карпати: етнос, історія, культура" (Ужгород, 1991),

міжнародній науковій конференції “Культура Українських Карпат: традиції і сучасність” (Ужгород, 1993), міжнародній науковій конференції “Карпатська Україна - пролог відродження української держави” (Ужгород, 1994), міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 56-й річниці утворення Карпатської Січі (Ужгород, 1995), міжнародній науковій конференції, присвяченій 30-річчю з дня смерті А.Волошина (Ужгород, 1995), II-му Міжнародному Конгресі Україністів (Львів, 1993), V Всеукраїнській конференції “Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України” (Кам’янець-Подільський, 1991), Шостій Всеукраїнській науковій конференції з історичного краєзнавства (Луцьк, 1993), науковій конференції “Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія: історія, уроки, сучасність” (Івано-Франківськ, 1993), Першій науковій конференції, присвяченій життю і діяльності В.Гренджі-Донського (Ужгород, 1994), науковій конференції, присвяченій 30-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю Першого з’їзду Народних Комітетів Закарпатської України (Ужгород, 1994), науковій конференції, присвяченій 30-річчю Перемоги над фашизмом та 30-річчю возз’єднання Закарпаття з Україною (Ужгород, 1995), Всеукраїнській науково-краєзнавчій конференції “Малинщина у просторі і часі” (Малин, 1996), міжнародній науковій конференції “Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х — перша половина 90-х років ХХ ст.)” (Ужгород, 1996), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Трансформація гуманітарної освіти” (Ужгород, 1998) та ін. Основні положення дослідження викладені у 35 публікаціях автора загальним обсягом понад 70 друк. арк., на які є позитивні рецензії, посилання в зарубіжних та вітчизняних наукових виданнях. Серед праць, покладених в основу дисертації 2 індивідуальні та 5 колективних монографій, понад 10 брошур, цикл тематичних статей, опублікованих в “Українському історичному журналі” (1995), журналах “Сучасність” 1993, 1995, 1997, “Наука і суспільство” (1991), “Дзвін” (1991, 1994), “Визвольний шлях” (1993), “Пороги” (1997), “Український Історик” (1997), наукові публікації в США і Канаді.

Тема даного дослідження є одним із напрямків нашої наукової діяльності. Всього з проблем історії України і Чехословаччини міжвоєнного періоду автором опубліковано понад 150 наукових робіт загальним обсягом близько 150 друк. арк.

Робота виконувалася в Ужгородському державному університеті та обговорювалася у відділі всесвітньої історії та міжнародних відносин Інституту історії України НАН України, на спільному засіданні кафедр політології та нової і новітньої історії та історіографії Ужгородського

державного університету і рекомендована ними до захисту.

Структура дисертації. Дослідження побудоване на основі проблемно-хронологічного принципу і складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Обсяг дисертації складає 340 с., списку джерел та літератури – 39 с. (497 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі дисертації – “Закарпаття 1938-1939 рр. в історіографії та мемуарах” – викладаються найважливіші здобутки вітчизняних і зарубіжних істориків з досліджуваної проблеми, а також робиться аналіз мемуарної літератури.

Дисертант констатує, що перші праці з історії Закарпаття кінця 30-х років з’явилися ще тоді, коли молода автономна країна робила свої перші кроки. За незначним винятком, всі вони мали загальний і науково-популярний характер. Автором цілого ряду публікацій був прем’єр-міністр Підкарпатської Русі (Карпатської України) А.Волошин. На початку 1939 р. у Львові вийшла друком перша наукова праця “Карпатська Україна: географія-історія-культура”, авторами якої були відомі вчені європейських університетів В.Кубійович, П.Біланюк, С.Пастернак, М.Андрусяк, Є.Пеленський та ін. Ще раніше, наприкінці 1938 р., у Львові побачила світ науково-популярна книга В.Пачовського “Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України”, написана в цілеспрямованому національному дусі. Наприкінці 30-х років з’явилися праці Є.Храпливого, О.Чемеринського, М.Колодзінського, Д.Донцова та ін. З комуністичних позицій охарактеризував міжнародне становище Закарпаття напередодні другої світової війни тодішній секретар крайкому КПЧ О.Борканюк (дет. див.: Дисертація. – С. 23–29).

Після возз’єднання краю з Радянською Україною на цю тему було накладено табу. В 50-80-х роках з’явилися праці С.Білака, Б.Співака (Нариси з історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930 – 1945 роках. – Львів, 1963), М.Болдижара, Д.Буковича, М.Ротмана, В.Хайнаса, І.Гранчака, в яких віддавався пріоритет висвітленню діяльності закарпатських комуністів наприкінці 30-х років. В цей же час побачили світ дослідження І.Попа (Чехословацько-венгерские отношения. 1935–1939. – М.: Наука, 1973), А.Пушкаша (Венгрия во второй мировой войне. Внешняя политика Венгрии (1938 – 1944 гг.). – М.: Наука, 1963), Ю.Сливки (Підступи міжнародної реакції на Закарпатті. – Львів, 1966), В.Ганчина, П.Халуса, М.Швагуляка (Україна в

експансионистских планах германского фашизма (1933 – 1939 гг.). – К.: Наукова думка, 1983), в яких становище краю висвітлювалося на фоні зовнішньої політики Угорщини, Польщі, Чехословаччини, Румунії, Німеччини. Незважаючи на певну заідеологізованість, дослідження названих істориків необхідно розцінювати як значний внесок у розвиток вітчизняної історіографії Закарпаття. Вони досить скрупульозно висвітлили розвиток політичних подій від Мюнхенської конференції до окупації краю військами Угорщини в березні 1939 р. Досить об'єктивно досліджено угорсько-польські, угорсько-чехословацькі, угорсько-німецькі відносини наприкінці 30-х років. Окремі аспекти культурно-освітньої діяльності автономних урядів Карпатської України порушувалися в працях В.Гомонная, А.Ігната, Ю.Балеги (Дисертація.– С. 29-38).

Якщо для праць радянських істориків було притаманне замовчування, а нерідко й безпосередня фальсифікація історії Закарпаття кінця 30-х років, то починаючи з 1990 р. з'явилися більш-менш об'єктивні наукові дослідження. Їх автори, аналізуючи архівні документи, які протягом десятиліть панування однопартійної системи були для них закриті, зробили спроби висвітлити міжнародне, соціально-економічне і внутрішньополітичне становище краю напередодні другої світової війни. Хоча переважна більшість праць вітчизняних істориків, опублікованих у 90-х роках, була присвячена передусім внутрішньополітичному становищу Закарпаття, проте продовжувалася розробка питань історії міжнародного становища краю. Монографії, брошури і статті на цю тематику опублікували М.Болдижар (Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1993), І.Поп, І.Гранчак, В.Худанич, А.Трубайчук та ін. Найповніше проблема “Закарпаття в міжнародних відносинах наприкінці 30-х років” висвітлена на сторінках другого тому “Нарисів історії Закарпаття” (Ужгород, 1995). Аспекти соціально-економічного та культурного розвитку Закарпаття дослідили М.Болдижар, В.Міщанин, В.Гомонная, Д.Данилюк, М.Кляп, І.Ліхтей, О.Хланта, С.Віднянський та ін. Розвиток національних меншин краю вивчали Г.Павленко, В.Марина, Ф.Куля.

Найповніше вітчизняними дослідниками вивчена проблематика внутрішньополітичного становища Закарпаття з жовтня 1938 р. до середини березня 1939 р. В центрі уваги М.Болдижара, В. Лемака, В.Ганчина, В.Худанича, В.Боднара, І.Гранчака, Р.Офіцинського, І.Попа, О.Хланти, Б.Якимовича та ін. знаходилися такі питання, як боротьба різних політичних сил за автономні права і прихід до влади урядів А.Бродія і А.Волошина; політичні партії та об'єднання Закарпаття; вибори до Сойму Карпатської України та оцінка рішень українського парламенту в краї; виникнення і

діяльність Карпатської Січі; ОУН і Карпатська Україна; вплив на внутрішнє становище зовнішнього фактору; участь українців Східної Галичини в розбудові Закарпаття; матеріальна та моральна підтримка закарпатських українців світовою громадськістю; оборонні бої карпатських січовиків; історичні постаті краю; преса про Закарпаття; Карпатська Україна та ідеологія політичного русинства.

Вагомий внесок у дослідження історії Закарпаття зробили зарубіжні вчені. Хоча більшість їх праць має переважно мемуарний характер, однак у них використано велику кількість джерел, не відомих вітчизняним історикам. Для цілого ряду цих праць характерна певна ідеалізація подій, в яких автори брали безпосередню участь. Однак ми не маємо права не враховувати той факт, що “лише там можна було писати вільно” (Я. Дашкевич).

Одна з перших праць, в якій йдеться про Закарпаття, належить перу німецького вченого, що перебував у дипломатичній місії консула Німеччини в Хусті Г. Гофмана, А. Шмідта. Його книга “Україна. Країна майбутнього” (Берлін, 1939) дала німецькомовному читачу достатньо цілісну уяву про розвиток подій у Закарпатті напередодні другої світової війни. В 30-40-х роках з’явилися праці Г. Бальрайха, Краузе-Серволи і М. Корські, в яких давалася оцінка подіям 1938-1939 рр. у контексті загальноєвропейського історичного процесу. Популярний характер носить праця М. Чулюкідзе “Україна”, яка з’явилася на німецькому книжковому ринку в лютому 1939 р. Вищезазвані автори високо оцінили сам факт утворення незалежної Карпатської України, однак для них є характерним односторонній підхід до цього унікального явища. На відміну від них, у проугорському дусі написані роботи керівника терористів М. Козми, Т. Оргутая, В. Балог-Берія та ін. (Дисертація. – С. 68-72).

В 50-90-х роках дослідження з різноманітних проблем історії Закарпаття з’явилися в Німеччині, Франції, Угорщині, Польщі, Чехії, Словаччині, колишній Югославії, США, Канаді, Ватикані. Помітною сторінкою німецькомовної історіографії про Закарпаття є праці Н. Коцауєра, І. Фляйшхауер, Д. Злепка, И. Гоенша, І. Жегуца, М. Лабунька та ін. В них міститься великий фактичний матеріал про міжнародне становище Закарпаття. Аналогічну проблему досліджували угорські історики Д. Ранкі, М. Адам, О. Русин та ін. М. Адам, зокрема, опублікувала невідомі раніше архівні документи, які проливають світло на цілий ряд проблем історії Закарпаття. Донедавна вони залишалися дискусійними. Аналізуючи зовнішню політику Угорщини відносно Закарпаття, М. Адам висвітлила також угорсько-італійські, угорсько-німецькі та угорсько-польські відносини наприкінці 30-х років. Історія Закарпаття в контексті другої світової війни займає чільне місце в праці В. Косика “Україна і Німеччина у другій світовій війні” (Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993).

В американській історіографії авторами праць про Карпатську Україну є П.Магочій, І.Лисяк-Рудницький, В.Маркусь, П.Стерчо, В.Шандор, М.Пап та ін. Канадський історик О.Баран - автор цілого ряду робіт, в яких намагався з'ясувати взаємовідносини між українцями і чехами в складі єдиної федеративної держави та окупацію краю військами Угорщини. Релігійні відносини у Карпатській Україні досліджував А.Пекар (Рим, Італія). Німецько-польські та німецько-угорські відносини напередодні другої світової війни досліджували польські вчені М.Козмінський і М.Войциховський. Різноманітні проблеми історії Закарпаття піднімалися в працях чеських і словацьких істориків В.Крала, Ф.Лукеша, Р.Квачека, І.Ваната, Л.Сушка, Я.Кокошки, М.Мушинки. В центрі уваги югославських вчених Р.Мизя, В.Паплацка, М.Цапа, Я.Олеяра, Д.Латяка знаходились питання взаємовідносин між Закарпаттям і Югославією (Дисертація. – С. 79-93).

Після окупації Закарпаття угорськими військами його захисники емігрували за кордон, де видали спогади про події кінця 30-х років. Змістовними у всіх відношеннях є мемуари О.Ольжича, Ю.Химинця, В.Гренджі-Донського, М.Бандусяка, С.Росохи, С.Єфремова, Я.Голоти, С.Папа та ін. Унікальними є спогади В.Шандора - тодішнього представника уряду Карпатської України у Празі. Наукова цінність їх полягає в тому, що В.Шандор використав велику кількість архівних документів, зокрема тих, які зберігаються в його особистому архіві. (Дисертація. – С. 93-105).

Даний історіографічний огляд дає можливість стверджувати, що вітчизняними і зарубіжними істориками зроблено чимало в плані дослідження історії Закарпаття. Використовуючи здобутки історіографії, залучаючи нові архівні джерела, опубліковані документи, необхідно підготувати дослідження історії Закарпаття, в якому б робився комплексний аналіз міжнародного становища, соціально-економічного, внутрішньополітичного і культурного розвитку краю наприкінці 30-х років.

У другому розділі - "Закарпаття у міжнародних відносинах (1938 – 1939 рр.)" - зроблено аналіз міжнародного становища Чехословаччини і Закарпаття напередодні другої світової війни. Із нього видно, що наприкінці 30-х років у Центральній Європі різко загострилася міжнародна обстановка, а світ знаходився напередодні війни. Чехословаччина перебувала в центрі суперечностей, які наростали з кожним днем. Великобританія і Франція поступово втрачали керівні позиції в Європі, які займали протягом усього міжвоєнного періоду. Натомість Німеччина перетворилася у головного арбітра, з якою змушені були рахуватись керівники урядів усіх європейських столиць. Заручившись підтримкою Італії, Берлін все робив для того, щоб ліквідувати Чехословаччину. Однак, здійснення цих намірів було можливе тільки у тому

випадку, якщо Третій Рейх задовільнить територіальні претензії Угорщини, Румунії та Польщі. Ліквідації Чехословаччини також сприяла угодовська політика Великобританії і Франції, уряди яких, фактично, заохочували агресора. Нічим не допоміг Чехословаччині нейтралітет США. Спроба СРСР допомогти збройним шляхом і тим самим відвернути спільний угорсько-радянський кордон, не увінчалася успіхом.

Чехословаччина ліквідовувалась кількома етапами. Рішення Мюнхенської конференції і Віденського арбітражу (вересень-листопад 1938 р.) свідчили не тільки про початок її розпаду, але й значно ускладнили міжнародне становище Карпатської України – складової частини федеративної ЧСР, яка на той час здобула автономні права. Рішення цих конференцій слід розцінювати, перш за все, як значний успіх угорської дипломатії в здійсненні її реваншистських планів щодо Закарпаття. Однак, навіть наслідки Віденського арбітражу, внаслідок якого від Закарпаття до Угорщини відійшли південні райони, не задовільнили Будапешт. Угорщина вимагала приєднання всього Закарпаття. Переконавшись, що Німеччина поки що не погоджується на анексію Карпатської України, Угорщина почала організовувати терористичні акції. У цьому плані вони мали надійного союзника в особі Польщі, яка домогалася встановлення спільного з Угорщиною кордону, а він був можливий тільки в результаті ліквідації Чехословаччини. Незважаючи на спроби урядів ЧСР і Карпатської України захистити прикордонні райони, напади угорських і польських терористів завдавали великої матеріальної і моральної шкоди, вкрай негативно впливали на внутрішньополітичне становище краю.

А.Волошин, очоливши уряд автономної Карпатської України, на відміну від свого попередника А.Бродія – платного агента Угорщини, з перших днів почав орієнтуватися на Німеччину – єдину країну, яка йому обіцяла протекторат. Необхідно стверджувати, що альтернативи він не мав. Прокраїнська позиція уряду А.Волошина на якомусь етапі була вигідна Німеччині, яка здійняла галас з приводу утворення найближчим часом Соборної української держави, П'ємонт якої могла стати Карпатська Україна. Такою політикою Німеччина, по-перше, вводила в оману уряд А.Волошина, а, по-друге, шантажувала Угорщину, Польщу і навіть Радянський Союз. Необхідно відзначити, що ідея створення Великоукраїнської держави на базі Карпатської України, панувала також в середовищі левних політичних сил українського спрямування, зокрема ОУН. Солідарність галичан із національно-визвольною боротьбою закарпатських українців проявилася в різноманітних акціях протесту проти польсько-угорського альянсу, масових переходах польсько-чеського кордону юнаками і дівчатами з Галичини, бажанні галичан із зброєю в руках захищати кордони краю. Їх внесок в оборону

Карпатської України важко переоцінити. Уряди Румунії та Югославії лояльно відносились до політики, яку проводила Чехословаччина та автономні уряди краю. Свої територіальні претензії до ЧСР Румунія висунула тільки тоді, коли Угорщина вторглась на територію Закарпаття і доля федерації була вирішена (Дисертація. – С. 108-165).

Наприкінці 30-х років Закарпаття перебувало в центрі уваги багатьох європейських країн, прогресивні сили яких співчували національно-визвольній боротьбі закарпатських українців. Утворення Карпаго-української держави було радо сприйнято українцями, яких доля розкидала в різні куточки світу. Українські емігранти створювали різноманітні “Допомогові комітети”, “Національні фонди допомоги Карпатській Україні”, організували збір коштів, медикаментів, продовольства. Все це свідчило про те, що в українському народі не вмерла надія на відродження української держави. В Карпатській Україні вони бачили зародок майбутньої Соборної України.

Особливо відчутною була фінансова допомога, яка регулярно надходила з США та Канади, зокрема від “Організації Демократичного Відродження України”, “Допомогового Комітету Карпатської України”, “Українського Національного Об’єднання”. Разом з тим, необхідно констатувати, що українська еміграція за океаном була досить різношерстною. Що стосується закарпатців, то вони, як правило, представляли два табори – русофільський та народовецький (український). Якщо перші підтримували утворення автономного уряду А.Бродія, то останні з радістю зустріли звістку про його повалення і призначення прем’єр-міністром А.Волошина. Цим пояснюється різноманітність підходів до оцінки самого утворення Карпатської України та політики, яку проводив її уряд. Незважаючи на це, українці США і Канади розцінили вторгнення угорських військ в Карпатську Україну як поправлення прав українського народу на самостійне державне життя (Дисертація. – С. 165-189).

Угорська агресія на територію Карпатської України не зустріла серйозного опору з боку чеських військ. Справа полягала не в боєздатності збройних сил Чехії. Це пояснювалося тим, що Чехословаччина як держава вже не існувала. Протягом 15-18 березня 1939 р. чеські війська планомірно і дисципліновано покидали територію краю, залишивши слабоозброєних січовиків віч-на-віч з агресором. Фактично, Карпатська Січ першою в Європі дала бій фашизму, хоча стримати просування ворога, звісно, не могла. 18 березня гортисти окупували всю територію краю. Єдина країна, яка заявила протест проти окупації Карпатської України – СРСР. На жаль, нам не відомо, як сприйняли триумф і трагедію краю в Радянській Україні. Там існував

жорсткий командно-адміністративний режим і будь-які прояви співчуття до національно-визвольних змагань закарпатських українців були небезпечними й такими, що могли привести до масових репресій. Великі європейські країни і США тільки в 1940 р. визнали, що всі рішення міжнародних конференцій, які восени 1938 р. ділили Чехословаччину, є не дійсними.

Аналіз міжнародних відносин кінця 30-х років у Центральній Європі дає можливість стверджувати, що вона знаходилася в гострій політичній кризі, а Карпатська Україна не мала можливості існувати як самостійна держава.

У третьому розділі - "Суспільно-політичний і національно-культурний розвиток Закарпаття напередодні другої світової війни" - простежується боротьба політичних сил краю за здобуття автономних прав у складі Чехословацької республіки (вересень-жовтень 1938 р.), аналізується політична діяльність першого і другого автономних урядів, які очолювали А.Бродій і А.Волошин, акцентується на важливості виборів і засіданнях Союму Карпатської України - першого українського парламенту в історії краю. Ця подія мала велике історичне значення, незважаючи на те, що самостійна Карпато-українська держава проіснувала всього декілька годин (Дисертація. - С. 217-239).

На захист незалежної Карпатської України стала Карпатська Січ, яка виникла в листопаді 1938 р. як напівмілітарна організація і пройшла еволюцію до збройних сил краю в березні 1939 р. Її поява пов'язана з руйнівною дією міжнародних факторів. Збройні сили Карпатської України мали свою структуру, найвищим щаблем якої була Головна Команда. Існували політичний (Д.Климуш) і військовий (М.Колодзінський) штаби Карпатської Січі, а обов'язки військового міністра у вирішальний момент виконував С.Ключурак. Незважаючи на спроби уряду та зусилля української діаспори посилити боєздатність Карпатської Січі, вона ні в кількісному, ні у військовому відношеннях не була здатною дати відсіч агресору. Проте вона відіграла позитивну роль у захисті кордонів краю від нападів терористів. У дисертації йдеться про численні конфлікти, які виникали між карпатськими січовиками і чеським військом, говориться про участь ОУН в обороні Карпатської України (Дисертація. - С. 240-268).

Протягом усього міжвоєнного періоду на території Закарпаття не припинялася антиукраїнська і античеська діяльність угорської іреденти, яка своєї кульмінації досягла наприкінці 30-х років. Закарпаття наводнили угорські агенти, які збирали підписи за приєднання краю до Угорщини, розповсюджували листівки антиукраїнського змісту, повідомляли вісті про діяльність патріотичнонастроєних діячів Карпатської України. Систематичною і цілеспрямованою була угорська і польська радіопропаганда.

Чехословацький і український уряди докладали всіх зусиль, щоб чинити опір ворожій пропаганді, однак не могли з нею не рахуватися. Діяльність угорської іреденти прискорила встановлення в краї авторитарного режиму (Дисертація. – С. 269-284).

Угорська розвідка уважно слідкувала за розвитком подій в Закарпатті. Згідно телетайпного повідомлення Коффи (кличка угорського агента - М. В.) від 14 січня 1939 р., із краю поступило понад 740 донесень від різних угорських шпигунів. Серед завдань, які були поставлені перед угорською агентурою, був збір компрометуючих матеріалів на “неблагонадійних” політичних діячів, науковців і педагогів краю. Так, агент “Г” доповідав про наявність у сваяльського лікаря М. Різдорфера карти Великої України, яка “крім українських земель у Польщі, Радянським Союзі також включає і територію Північно-Східної Угорщини по Дебрецен”. Гортистам було відомо, що священник В. Лар у приміщенні виноградівської вчительської семінарії роздавав зброю юнакам і дівчатам для боротьби проти угорців. Серед неблагонадійних називалися прізвища Ю. Перевузника, М. Долиная та інших, які, на превеликий жаль угорських агентів, після окупації краю угорцями покинули Закарпаття. Вчитель малювання Й. Бокшай хоч і залишився на окупованій території, однак вимагав українського громадянства, а греко-католицький священник Бачинський під час богослужіння не захотів виконати гімн Угорщини.

Архівні документи свідчать, що наступ угорських властей на українську ідею в Закарпатті в міжвоєнні роки не припинявся. Деякі з них наочно показали динаміку і технологію цього наступу, розкривають специфічність шпигунських служб, називаючи конкретних осіб, з якими намагались розправитися угорські репресивні органи напередодні другої світової війни, зокрема з осені 1938 по весну 1939 рр. На сьогоднішній день в архівах віднайдено два списки, до яких занесені прізвища 140 осіб. Всі вони вважалися запеклими ворогами Угорщини і підлягали знищенню. Списки були складені 10 листопада 1938 р., тобто відразу після Віденського арбітражу і задовго до вторгнення угорських військ на територію Карпатської України. Отже, необхідно переглянути твердження окремих істориків, що угорські репресії проти місцевого населення були викликані опором Карпатської Січі в березні 1939 р. Закарпатські українці все-рівно не уникали б цього.

Автономні уряди краю значну увагу звертали на різнобічний розвиток національних меншин краю. Станом на 13 лютого 1939 р. німецька національна меншина у Закарпатті становила 3714, або 1,60% населення. Уряд А. Волощина все робив для того, щоб німецьке населення не відчувало ніяких проблем. Він навіть видав розпорядження, згідно з яким “всім

громадянам німецької національності без огляду на їх державну приналежність дозволено організуватися в “німецькій партії”. Інженер Е. Ольдофреді, як представник німецької національної меншини, 27 січня 1939 р. був включений до списку майбутніх послів українського парламенту.

Станом на лютий 1939 р. в краї проживало 15 тисяч чехів. Уряд А. Волошина докладав усіх зусиль, щоб взаємовідносини між українцями і чехами, які проживали в Закарпатті, залишалися добросусідськими. На жаль, конфронтації повністю уникнути не вдалося. Чехи не сприймали українську владу та її рішення, а українці намагалися позбутися “опіки”, нерідко використовуючи для цього методи, які суперечили чехословацькій конституції.

Румунська національна меншина всіляко підтримувала уряд А. Волошина. Румунська преса повідомляла: “...румунський народ, який живе в селах Солотвино, Нижня Апша, Середня Апша і Біла Церква, задоволений своїм становищем, бо користується повними громадськими й політичними правами”.

28 грудня 1938 р. А. Волошин прийняв делегацію єврейських національних меншин (складали 12% всього населення), керівники яких заявили про свою лояльність до влади. У відповідь на це прем'єр-міністр заявив: “Я до жидів, які шанують свою релігію і національність, завжди ставився прихильно. Щодо культурних потреб жидівського населення, то вони будуть по можливості сповнені”. Однією з форм переслідування євреїв угорським окупаційним режимом було видворення їх з краю. Ця акція розпочалася відразу після встановлення на Закарпатті окупаційного режиму. Про це свідчать численні приклади з кримінальних справ євреїв.

Наприкінці 30-х років державно-правовий статус Закарпаття пройшов своєрідну еволюцію. До прийняття чехословацьким парламентом Конституційного Закону від 22 листопада 1938 р. про федеративний устрій держави чехів, словаків і закарпатських українців, на території краю діяла Конституція ЧСР від 29 лютого 1920 р., в основі якої знаходились рішення Сен-Жерменського мирного договору. З проголошенням 14 березня 1939 р. незалежності, а 15 березня ратифікації цього рішення Соймом, Карпатська Україна перестала бути суб'єктом федерації, перетворившись у незалежну державу. “Проголошення повної незалежності Карпатської України, — писав представник уряду А. Волошина в Празі В. Шандор, — було важливим державно-політичним актом, хоч не мало міжнародного визнання, бо на це не було часу. Воно було найвищим проявом волі населення, згідно з правом на самовизначення, яке належить українському народові так, як і панівним державотворчим народам. Це стосується всіх українських земель і всього українського народу. У силі історичних умов поодинокі території України

були довгими віками відокремлені від себе і від свого матірнього центру Києва. Всупереч тому Всенародні Збори в Хусті в 1919 р., подібно як і парламент Західноукраїнської Народної Республіки в 1919 р., Національні Ради Буковини й Бесарабії в 1918-1919 рр. в своїх політичних рішеннях декларували свою соборно-державну єдність з центральною Україною. Такі прояви державності українців на всіх землях України демонструють серйозний міжнародно-правовий аргумент і силу державно-визвольної боротьби” (Шандор В. Спомици. — Т.І. Карпатська Україна. 1938-1939. -Ужгород, 1996.-С. 351).

У жовтні 1938 – березні 1939 рр. не припинялося культурне життя в Закарпатті. Однак і в цьому плані відбулися певні зміни після втрати південних районів країни. Виникла проблема з приміщенням для товариства “Просвіта”, хоча діяльність цієї масової організації ні на мить не припинялася. Відкривалися нові школи (Синевирська Поляна, Колочава та ін.). Обговорювалося питання про відкриття університету, про перенесення в Карпатську Україну Українського вільного університету. Однак, ці питання позитивно вирішені не були. Важливу роль продовжувала відігравати преса, хоча у порівнянні з попередніми роками, вона значно збідніла. Фактично, масовим тиражем видавався тільки щоденник, який редагував В.Гренджа-Донський. Очолювана ним “Нова свобода” перетворилася в орган УНО. Крім цього органу націоналістична молодь видавала газету “Наступ” (редактор – С.Росоха), а селяни мали свій орган “Карпатську Україну” (редактор Ю.Таркович). Успішно пройшовши незначну цензуру, одержав можливість видавати свій релігійний альманах о.С.Сабол (Зореслав).

До Хусту приїхали відомі українські письменники О.Олесь, У.Самчук, Ю.Горліс-Горський. З ініціативи названих письменників, а також В.Гренджі-Донського, І.Рошка-Ірлявського та А.Патруса-Карпатського у Хусті було створено літературно-мистецьке товариство “Говерля”. Товариство видавало однойменний місячник, редактором якого було обрано О.Ольжича. Російськомовні письменники на чолі з А.Карабелешем створили аналогічне письменницьке товариство. З Ужгорода до Хуста приїхав державний театр “Нова Сцена” (режисер Ю. Шерегій). Наприкінці листопада 1938 р. театр вже дав першу в Хусті виставу “Запорожець за Дунаєм”. В той же час українська діаспора, в особі батька і сина Лисюків, почала роботу над створенням першої в Закарпатті кіностудії, яку повинен був очолити Р.Мішкевич. Відомий український режисер А. Деслав, що проживав у Парижі, готувався зняти фільм про Карпатську Україну. Каленик і Петро Лисюки почали роботу над фільмом, який пізніше назвали “Трагедія Карпатської України”. Крім того, вони розпочали роботу над двома мистецькими фільмами “За гріхи батьків” і “За землю і волю”.

Незважаючи на те, що культурне життя в Карпатській Україні продовжувалося, відчувався значний спад порівняно з міжвоєнним періодом. Вважаємо, що причиною цього була активна політична діяльність уряду Карпатської України. Складна міжнародна обстановка, скрутне економічне становище та деякі інші вагомні чинники відсували на задній план політику уряду по відношенню до культури (Дисертація. – С. 297-316).

В результаті Віденського арбітражу під Угорщиною залишилось 35 греко-католицьких парафій на чолі з єпископом О.Стойкою, який залишився в Ужгороді. В Карпатській Україні залишилось 280 парафій, які не мали єпископа. Вже 3 листопада 1938 р. від імені Мукачівської греко-католицької єпархії та ряду політичних партій і об'єднань, був складений меморандум, переданий урядам Чехословаччини, Англії, Франції, Німеччини, Італії, Польщі, Румунії, Угорщини та Югославії, в якому Віденський арбітраж був засуджений. Єпископ О.Стойка зробив спробу підпорядкувати собі греко-католицькі парафії Карпатської України, однак Ватикан згоди не дав. Обов'язки апостольського адміністратора були покладені на єпископа Д.Няраді, який відзначався своєю чіткою українською орієнтацією. Встановилися тісні відносини між Мукачівською єпархією, розділеною на той час, і Галицькою Митрополією в особі А. Шептицького. Галицький Митрополит привітав виникнення Карпато-української держави. Уряд Карпатської України докладав всіх зусиль для того, щоб не виникали конфлікти між вірниками греко-католицької та православної конфесій, представники якої належали до Сербської Православної Митрополії. Православна церква лояльно відносилася до уряду А.Волошина та політики, яку проводив його кабінет. Мукачівський єпископ О.Стойка, який залишився на окупованій Угорщиною території, вірно служив окупантам, закликаючи їх до повної окупації Закарпаття. Необхідно також відзначити, що чимало греко-католицьких священників знаходилися в опозиції до української влади, а проти окремих із них була розпочата кримінальна справа. З окупацією Закарпаття військами Угорщини в краї встановився жорстокий репресивний режим, від якого постраждали представники духовенства обидвох конфесій (Дисертація. – С. 316-332).

Дисертація завершується висновками, у яких підведені підсумки дослідження, зроблено узагальнення.

Короткочасне існування автономного Закарпаття, а згодом незалежної Карпатської України співпало з різким загостренням міжнародної обстановки в Центральній Європі, коли світ знаходився напередодні другої світової війни. Скориставшись втратою Великобританією і Францією керівних позицій в Європі, роль арбітра перейшла до Німеччини. Остання поставила перед собою

мету розчленувати і ліквідувати Чехословаччину, складовою частиною якої було Закарпаття. Ліквідації ЧСР також сприяла угодовська політика Великобританії та Франції, уряди яких, фактично, заохочували агресора. Чехословаччина ліквідовувалась кількома етапами, серед яких необхідно виділити рішення Мюнхенської конференції 29-30 вересня 1938 р. і Віденського арбітражу 2 листопада 1938р. Міжнародне становище Закарпаття значно ускладнювали постійні напади угорських і польських терористів, які дестабілізували внутрішньополітичне становище краю. Використані архівні та опубліковані документи дають можливість стверджувати, що, не маючи альтернативи, уряд А.Волошина орієнтувався на Німеччину – єдину країну, яка обіцяла йому свій протекторат. Ці питання знайшли висвітлення у першому томі монографії дисертанта “Карпатська Україна 1938-1939 рр. у загальноєвропейському історичному контексті” (Ужгород, 1997). — С. 133-177.

Закарпаття знаходилося в центрі уваги багатьох європейських країн, прогресивні сили яких співчували національно-визвольній боротьбі закарпатських українців. Проголошення назалежної Карпатської України було радо сприйнято українцями Європи, США, Канади і Азії, які створювали різноманітні “Національні фонди”, “Допомогові комітети”, організували фінансову допомогу, сприяли розбудові збройних сил краю. Все це свідчило про те, що в українському народі не вмерла надія на відродження української держави. В Карпатській Україні вони бачили зародок майбутньої соборної України. Виходячи з цього, Карпатську Україну 1938-1939 рр. необхідно розцінювати як черговий етап у боротьбі за українську державність (Дет. див.: Вегеш М., Богів О. Міжнародне становище Карпатської України (1938-1939 рр.). — Ужгород, 1997. — С. 10-58).

Автономні уряди Закарпаття приділяли значну увагу розвитку освіти і культури краю. Велику просвітницьку роботу серед населення продовжувало проводити товариство “Просвіта”. Розвивалися наука, література, мистецтво, однак у порівнянні з попередніми двадцятьма роками, культурний розвиток пішов на спад. Причина полягала в тому, що уряд А.Волошина постійно опинявся перед економічними і міжнародними проблемами, які вимагали негайного вирішення.

Уряд А.Волошина намагався створити оптимальні умови для нормального функціонування і співжиття різних релігійних конфесій у краї. Переважна більшість населення Карпатської України була греко-католицького віросповідання. Апостольський адміністратор Карпатської України єпископ Д.Няраді відзначався чіткою українською орієнтацією. Уряд А.Волошина все робив для того, щоб не виникали конфлікти між вірниками греко-католицької

та православної конфесій. Православна церква, що відносилася до Сербської Православної Митрополії, лояльно відносилася до уряду Карпатської України. Єпископ О.Стойка, залишившись на окупованій території Закарпаття, вірно служив окупантам, заохочуючи їх до повного захоплення краю. Ці проблеми висвітлені автором у другому томі монографії “Карпатська Україна 1938-1939 рр. у загальноєвропейському історичному контексті” (Ужгород, 1997). — С. 35-76 та в другому томі колективної праці “Нариси історії Закарпаття” (Ужгород, 1995). — С. 373-384, 388-395.

Внутрішньополітичний розвиток Закарпаття з вересня 1938 р. до середини березня 1939 р. був неоднозначним, суперечливим і складним. Найбільшим успіхом політичних сил краю було здобуття автономних прав у складі Чехословаччини. Заміна кабінету А.Бродія урядом А.Волошина свідчила про радикальну зміну політичної орієнтації. Прем’єр-міністр Карпатської України взяв чіткий курс на українізацію всього суспільного життя краю. Важливою віхою в житті закарпатців були вибори і засідання Союму Карпатської України, які, однак, виявилися формальними, бо окупація краю Угорщиною не дала можливість втілити їх в життя.

На внутрішньополітичне становище Закарпаття негативно впливала антиукраїнська і античеська діяльність угорської іреденти, яка не припинялася протягом всього міжвоєнного періоду, а в 1938-1939 рр. набула своєї кульмінації. Закарпаття наводнили угорські агенти, які збирали підписи за приєднання краю до Угорщини, розповсюджували листівки антиукраїнського змісту тощо. Діяльність угорської іреденти прискорила встановлення в Карпатській Україні авторитарного режиму (Дет. див.: Вегеш М. Карпатська Україна (1938-1939): соціально-економічний і політичний розвиток. — Ужгород, 1993. — С. 49-85).

Напередодні другої світової війни Карпатська Україна пройшла певну еволюцію в державно-правовому розвитку. До 22 листопада 1938 р. на території краю діяла Конституція ЧСР 1920 р., згідно з якою населення країни мало певні автономні права. За Конституційним законом від 22 листопада 1938 р. Закарпаття вважалось складовою частиною федеративної ЧСР. 14 березня 1939 р. А.Волошин проголосив незалежність держави, яка була ратифікована наступного дня Союмом Карпатської України. І хоча цей акт проголошення незалежності був більше символічним, ніж реальною політикою, він відіграв велику роль у формуванні самосвідомості всієї української нації. Державно-правовий статус Закарпаття висвітлений дисертантом у другому томі монографії “Карпатська Україна 1938-1939 рр. у загальноєвропейському історичному контексті”. — С. 129-150.

Наприкінці 30-х років Карпатська Україна виявилася єдиною, де

проживала невелика гілка українського народу, яка проголосила свою незалежність і заявила про бажання жити державним життям. Такої можливості не мали ні українці, які перебували у складі СРСР, ні українці Польщі та Румунії. Однак, вони дивилися на Карпатську Україну як на територію, де робиться відчайдушна спроба відновити українську державність. Виходячи з цього, необхідно розцінювати утворення Карпато-української держави як другий, після визвольних змагань 1918-20-х років, етап у боротьбі за створення українського державного утворення на окремо взятій українській території.

ОСНОВНІ ПРАЦІ ДИСЕРТАНТА З ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМИ:

Монографії і брошури:

1. Карпатська Україна (1938-1939): соціально-економічний і політичний розвиток.-Ужгород: Патент, 1993.-136 с.

Рецензія: Фенич В. Дослідження з історії Карпатської України // Молодь-Україні. Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. -Т. 5-6. До 50-ліття Ужгородського державного університету. - Ужгород, 1995 .- С. 381-384.

2. Карпатська Україна 1938-1939 років у загальноєвропейському історичному контексті: В 2-х томах. - Ужгород: Колір Принт, 1997.-Т.І. – 236 с.; Т.2. – 198 с.

Рецензія: Ліхтей І. Карпатська Україна 1938-1939 років у загальноєвропейському історичному контексті // Проблеми історії, філософії та літературознавства України. Наукові записки вчених Ужгородського державного університету. – Вип. 3. Ужгород, 1997. – С. 195 – 200 .

3. Карпатська Січ: сторінки історії (1938-1939 рр.). – Ужгород, 1996. – 23 с.

4. Карпатська Україна і Німеччина (1938-1939 рр.). – Ужгород, 1996. – 22 с.

5. Міжнародне становище Карпатської України (1938-1939 рр.). — Ужгород, 1997. — 136 с. (у співавт. з О.І. Богівим).

Дисертантом написані С. 4-31, 53-136.

6. Карпатська Україна в міжнародних відносинах (1938-1939). — Ужгород, 1997. — 135 с. (у співавт. з В.Л. Боднаром).

Дисертантом написані С. 12-105.

7. Августин Волошин. — Ужгород: Закарпаття, 1995. — 100 с. (у співавт. з М.І. Зимомрею і В.В. Гомоннаєм).

Дисертантом написані С. 5-40.

Наукові статті:

8. Карпатська Україна в 1938–1939 рр.: деякі аспекти соціально-економічного й політичного розвитку // Український історичний журнал. – 1995. – №2 – С. 42–51 (у співавт. з В.Є.Задорожним).

Дисертантом написані С. 42-48.

9. Солідарність українців Східної Галичини з національно-визвольною боротьбою закарпатських українців (1938-39)//Сучасність. – 1995 – №2 . – С. 84-90.

10. Останні дні життя президента Карпатської України // Сучасність. –

1997. – №7-8. – С. 159-164.

11. Августин Волошин: Зміна орієнтацій //Пороги (Прага, Ч. Р.). – 1997. –№2. - С. 21-22.

12. Українська преса Східної Галичини про Карпатську Україну (1938-1939 рр.) //Молодь-Україні. Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету – Т.3. - Ужгород, 1994. - С. 97-116

13. Події 13-14 березня 1939 р. в Карпатській Україні //Молодь-Україні. Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. - Т. 5-6. - Ужгород, 1995. - С. 186 - 190.

14. Промисловість, сільське господарство і торгівля Карпатської України наприкінці 30-х років // Проблеми історії, філософії та літературознавства України (Наукові записки вчених Ужгородського державного університету). -Вип. 1. - Ужгород, 1996. - С. 81-106.

15. Мигренолит Андрей Шептицький (Історіографічні аспекти) //Проблеми української історіографії. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 30-річчю Українського Історичного Товариства і журналу “Український Історик”. - Мукачево: Елара, 1996. - С. 80- 88.

16. Історія Карпатської України 1938-1939 років у оцінці Олега Ольжича //Малинщина у просторі і часі. Матеріали Всеукраїнської науково-красознавчої конференції. 25-27 вересня 1996 р. - Малин, 1996. - С. 114-116.

17. Карпатська Україна – пролог у новий час краю // Матеріали наукової конференції, присвяченої 30-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю Першого з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України (Ужгород, 18 листопада 1994 р.).-Ужгород: Патент, 1995. - С. 124-129.

18. До питання про діяльність уряду Карпатської України в екзилі (1939-1941) //Закарпатська Україна. 1945 рік. Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю Перемоги над фашизмом та 50-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною (Ужгород, 26 травня 1995 р.). -Ужгород: Патент, 1995. -С.22-27.

19. Напади угорських і польських терористів на Карпатську Україну в 1938-1939 рр. //Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1-4 вересня 1993 року). - Ужгород: МПП “Тражда”, 1994. - С.123-129.

20. Діяльність автономних урядів Підкарпатської Русі - Карпатської України в галузі економіки і культури // Нариси історії Закарпаття: В 3-х томах.–Т.2 (1918-1945). - Ужгород: Закарпаття, 1995. - С. 297-302.

21. Література Закарпаття 20-30-х років //Там само. - С. 373-384 (у співавт. з М. І.Кляп). Дисертантом написані С. 375-384.

22. Театри Закарпаття 20-30-х років // Там само. - С. 388-394.

23. До питання про виникнення та діяльність Організації Народної Оборони Карпатська Січ (1938-1939 рр.) //Науковий збірник Товариства "Просвіта" в Ужгороді. - Річник I(XV). - Ужгород: Просвіта, 1996. -С. 147-159.
24. До питання про участь ОУН в обороні Карпатської України // Матеріали наукової конференції "Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія: історія, уроки, сучасність". - Стрий: Увіс, 1993. -С. 36-39.
25. Життєвий і творчий шлях Василя Гренджі-Донського //Тези доповідей та повідомлень першої наукової конференції, присвяченої життю і діяльності видатного поета і культурно-громадського діяча Василя Степановича Гренджі-Донського (1897-1974). - Ужгород, 1995. - С. 7-12.
26. Федір Ревай //Історія України в історичних портретах (Збірник наукових праць). - Ужгород, 1996. - С. 84-88.
27. Юліан Ревай //Там само— С. 89-93.
28. Вікентій Шандор //Там само. - С.94-97.
29. Петро Стерчо //Вчені, письменники і політичні діячі про Україну (Збірник наукових праць). - Вип. перший. -Ужгород, 1996. - С. 83- 86.
30. Андрей Шептицький //Там само. - Вип. другий. - Ужгород, 1996. - С.59-85.
31. Олег Ольжич //Там само. - С. 101-105.
32. Карпатська Україна в 1938-1939 роках: еволюція оцінок // Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х – перша половина 90-х років ХХ ст.). Матеріали міжнародної наукової конференції 26-27 вересня 1996 року. - Ужгород, 1997. - С. 96-102.
33. Розвиток політичних подій в Закарпатті (вересень 1938 р.- друга половина березня 1939 р.)//Проблеми історії, філософії та літературознавства України (Наукові записки вчених Ужгородського державного університету). - Вип.3. - Ужгород, 1997. - С. 50-89.
34. Проблеми історії Закарпаття в науковій спадщині І.Гранчака// Професор Іван Гранчак (До 70-річчя від дня народження). — Ужгород, 1997. — С. 55-61 (у співавт. з Д.Д. Данилюком).
Дисертантом написані С. 56-60.
35. Карпатська Україна 1938-1939 в українській історіографії// Український Історик. — 1997. — Рік XXXIV. — № 1-4 (132-135). — С. 137-144.

Вегеш М. М. Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні другої світової війни. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук зі спеціальності 07.00.02 - Всесвітня історія. Інститут історії України Національної Академії наук України, Київ, 1998.

У дисертації вперше в історіографії комплексно досліджено місце і роль Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні другої світової війни. На основі критичного аналізу вітчизняної та зарубіжної літератури і введення до наукового обігу оригінальних джерел системно висвітлюються взаємозв'язані проблеми комплексної теми: міжнародне становище краю наприкінці 30-х років та вплив міжнародного фактору на внутрішньополітичний і культурний розвиток Закарпаття, аналізуються головні етапи еволюції державно-правового статусу Підкарпатської Русі – Карпатської України. Окрему увагу приділено висвітленню політичної діяльності автономних урядів А. Бродія і А. Волошина, збройним силам Карпатської України – Карпатській Січі, простежено антиукраїнську і античехословацьку діяльність угорської іреденти в Закарпатті. У дисертації стверджується, що Закарпаття напередодні другої світової війни переживало гостру політичну кризу. Це, безперечно, стосується також Чехословаччини і всієї Центральної Європи. Незважаючи на такі обставини, Карпатська Україна виявилася єдиною, яка наприкінці 30-х років проголосила свою незалежність.

Ключові слова: Підкарпатська Русь - Карпатська Україна (Закарпаття), Чехословаччина, політична криза, міжнародні відносини, Віденський арбітраж, Карпатська Січ, угорський іредентизм.

Вегеш Н.Н. Закарпатье в контексте центральноевропейского политического кризиса накануне второй мировой войны. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.02 - Всемирная история. Институт истории Украины Национальной Академии наук Украины, Киев, 1998.

В диссертации впервые в историографии комплексно исследованы место и роль Закарпаття в контексте центральноевропейского политического кризиса накануне второй мировой войны. На основе критического анализа отечественной и зарубежной литературы и введения в научный оборот оригинальных источников системно освещаются взаимосвязанные проблемы комплексной темы: международное положение края в конце 30-х годов и влияние внешнеполитического фактора на внутривнутриполитическое и культурное развитие Закарпаття, анализируются главные этапы эволюции государственно-правового статуса Подкарпатской Руси - Карпатской Украины. Отдельное внимание уделено освещению политической деятельности автономных правительств А. Бродия и А. Волошина, вооруженным силам Карпатской

Украины - Карпатской Сечи, исследовано антиукраинскую и античехословацкую деятельность венгерской иреденты в Закарпатье. В диссертации утверждается, что Закарпатье накануне второй мировой войны переживало острый политический кризис. Это, безусловно, касается также Чехословакии и всей Центральной Европы. Несмотря на эти обстоятельства, Карпатская Украина оказалась единственной, которая в конце 30-х годов провозгласила свою независимость.

Ключевые слова: Подкарпатская Русь - Карпатская Украина (Закарпатье), Чехословакия, политический кризис, международные отношения, Венский арбитраж, Карпатская Сечь, венгерский иредентизм.

Vehesh M.M.

Transcarpathia in the context of Central-European political crisis on the eve of the World War II. Manuscript.

The dissertation on acquiring the scientific degree of Doctor of History, Ukrainian Academy of Sciences, Kyiv, 1998.

The dissertation for the first time in historiography is a complex study of Transcarpathia's place and role in the context of the Central-European political crisis on the eve of the World War II. On the basis of national and foreign literature, original sources, scientific issues, the interconnected problems of this complex theme are being investigated, mainly: the foreign political factors' influence upon Transcarpathia's interpolitical and cultural development, the main periods of Subcarpathian Rus - Carpathian Ukraine state-law status evolution. Special attention is given to the political role of A. Brody and A. Voloshin's autonomous government and Carpathian Ukraine, armed forces of Carpathian Ukraine - Carpathian Sich, the antiukrainian and anticzech-slovak activities of Hungarian iredenta in Transcarpathia are investigated. The thesis asserts that Transcarpathia on the eve of World War Second was in a sharp political crisis. It evidently concerned Czechoslovakia and the whole Central Europe. In spite of difficult conditions Carpathian Ukraine turned out to be the only one that proclaimed her independence at the end of the 1930 ies.

Key Words: Subcarpathian Rus-Carpathian Ukraine, Czechoslovakia, the political crisis, international relation, the Vienna Arbitration, Carpathian Army (Sitch), Hungarian fifth column.

